

Aan de grens van Vlaanderen en Brabant

door H. VANGASSEN

VII

Nl. *ǒ* vóór *r*

De *ǒ* vóór *r* (+ konsonant) even als de Nl. *oe*, de *ú* vóór *r*, de *ǔ* in gesloten lettergreep (1) kende in de Denderstreek de palatalizatie en de ontronding.

Voor Dendermonde, Aalst en Ninove was de evolutie vrijwel identiek, terwijl Geraardsbergen samen met andere oostvlaamse gemeenten tot een gemengd velaar-palataal gebied behoort.

De Atlas van Klein-Brabant vermeldt voor Dendermonde (I. 262): *bestel* (tekst nr. 19) *kærse* (= cortse, nr. 75), *kæræfke* (nr. 82), *enə spert* (nr. 83), *dæst* (nr. 86), *en̄ kest* (nr. 89), *kert* (nr. 90), *bezə* (= borze, nr. 108).

Voor Aalst vinden wij een vrijwel volledige lijst in het werk van Ph. Colinet (2). Onder de geringe verschillen tussen Aalst en Ninove vermelden wij te Aalst het behoud van de *r* in *kert*, *starten*, *spert/spet*, verlies van de *r* in *sæft* (schurft).

(1) Reeds behandeld in deze reeks: Handel. XXXIV, 1960 en XXXV, 1961.

(2) *Het Dialect van Aalst*, blz. 24 en Glossarium.

Het Ninoofs heeft ε met r synkope vóór s (en z), *st*, *t*, *ts* in *best*, *bezə* (Mnl. *borze*), *bestəl*, *dəst*, *dəsχən* (z. blz. 48), *ezəl* (*horzel*), *kesəs* (Mnl. *kortse*), *ket*, *kəst*, *opsχəsən* (opschorten van mouw of kleed), *stətn* (ww. *storten*, door onvoorzichtigheid uitgieten, bv. kopje koffie), *sχəs*, *spət*, *vəst* (het *vriezen* — *nok van dak*), *wətəl*; met svarabakti vóór m in : *stərəm*, *vərəm*, *tferəmsəl* (R.K.K. : Het vormsel), *vərəmən* (ww. Nl. *vormen* en ook het *vormsel* toedienen) *wərəm*; behoud van de r in al de andere gevallen : *bergər*, *dərpəl*, *kərf*, *ergəl*, *sχərft* (Mnl. *schorfte*), *zərχ* en ww. *zərgən*. Waarschijnlijk zonder r -methatesis in *vəstələn* (ww.) (Bet. : van kinderen, die stoeien en worstelen), uit : *wrestelen* (Mnl. *werstelen*) met v uit *vr* < *wr*. In dit geval kan ε oorspronkelijk zijn (z. Franck van Wijk).

Geraardsbergen kent de ε niet meer maar de $\circ/v$ en de Δ en behoort tot het Z.O. Vlaams menggebied. Met $\circ/v$: *bostl* (Atlas, tekst nr. 33), *kərsə* (nr. 75), *spərt* (nr. 83), *kust* (nr. 89), *kərt* (nr. 90), *bəzə* (nr. 108) en : *ən urəgəl*, *də sχəsə*, *də vust* (het *vriezen* — *nok van dak*), *bustə*. De meerderheid met palataal : *dəst* (nr. 86), *bərgər*, *tərp* (het dorp) *nən əzəl*, *gestərt'*, *stərəm*, *sχərəft*, *tferəmsəl* (cf. Ninove), *də zərgə*, *zərgən*, *wərəm*, *wərgən*, *ə kərəfkə*, *kərəfkə/dru.gər* (die nieuwtjes brengt en geruchten verspreidt).

De synkopering van de r is in de Dendersteden niet eenvormig. Er zijn soms, zoals reeds aangetoond, lichte verschillen van plaats tot plaats, zij kan ook globaal verschillen van streek tot streek. Zo bleef in het grootste deel van Oost-Vlaanderen de r behouden in *spərt*, *kərt* en *kortse* en niet in Vlaams-Brabant (Atlas). Op enkele uitzonderingen na hebben Dendermonde, Aalst en Ninove geen r in dezelfde woorden. Die steden sluiten voor de synkopering aan bij Brabant. Er ligt dus tussen enerzijds Z. O. Vlaanderen en anderzijds de Dendersteden met Z.W. Brabant

een grenszone voor de synkopering. Het verlies van de *r* staat in zekere mate in verband met de progressieve tendenz tot palatalizatie en ontronding.

Huidige stand in de Dendersteden : Ontronding *ε* te Dendermonde, Aalst en Ninove. Geraardsbergen geen ontronding, gemengd velaar en palataal (overwegend). Voor de geografisch bewerkte plaatsen komt Geraardsbergen terecht in een velaar gebied, nl. voor : *sport, korst, kort, dorst, koorts, beurs* (z. Kaart I). De synkopering is zwakker in Oost-Vlaanderen dan in de Dendersteden (Dendermonde, Aalst en Ninove) en Brabant.

Historisch onderzoek in de Dendersteden (3)

De spelling.

De schoolspelling is dezelfde in de vier steden. Enkele vbb. volstaan : *Lambrechts borsekens* (R.A.G., Aalst, Hosp. D. I, nr. 5, a° 1300), *Gillis van ghermansdorpe* (R.A.G., Ger., St. Adr., D. I, nr. 65, a° 1320), *in borsen gaen* (R.A.G., Nin., Abd. St. C., Suppl. I, a° 1341), *de borst weere* (A.R.A., Den., stadsr., a° 1377).

De palatalizatie.

Voor de palatalizatie liggen volgende dialektische bewijsplaatsen voor :

XIVe EEUW :

vtter vurster muelen (R.A.G., Aalst Beg., ch. a° 1372, apr. 2), cfr *in de vorste watermolen* (Idem, a° 1378), *Jan de guertre* (A.R.A., Nin. Rol Dom., a° 1377), *wouter burze*

(3) Bronnen — Verkortingen : A.R.A. = Algemeen Rijksarchief — R.A.G. = Rijksarchief Gent — StaA = Stadsarchief Aalst — Den. = Dendermonde — Ger. = Geraardsbergen — Nin. = Ninove — Beg. = Begijnhof — Dom. = Domein — Rek. = Rekening — St.Adr. = St. Adriaan — St.C. = St. Cornelis.

(A.R.A., Nin. Rek. Balj., reg., a° 1388-89), *te vurstene* (A.R.A., Nin., stadr., a° 1397-98).

XVe EEUW :

Als hij (Filips de Stoute) *ghepurret was van halle* (A.R.A., Nin., Stadsr. 1404, apr. 27), *ghepurret* (Idem, 1407-08), *van spuerkele* (A.R.A., Ger. stadr., 1408-09), *Jehan le gurtere* (cfr boven met *ue*) (A.R.A., Nin., Rek. Dom., a° 1420), *curte wapenen* (Sta.A., nr. 1, fol. 8 v°, ongeveer 1430) *ian van turtelboem* (A.R.A., Nin. Rentb. Dom., nr. 45348, a° 1466), *jan van den sturme* (A.R.A., Nin. stadr. 1477-78), *17 vuersten/steenen duerpels* (Den. Rek. Beg. 1479-80), *michiel curten* (A.R.A., Nin. stadr. 1486-87), *van 12 bursen... om buspoeder inne te doene* (A.R.A., Ger. stadr. 1492-93).

XVIe EEUW :

sturicarren (A.R.A., Ger. stadr. 1521-22), *duerpels* (cfr boven met *ue*) (A.R.A., Ger. stadr. 1522-23), *gesturt* (Sta.A., nr. 33, stadr. 1548-49), *Gillis van den durpe* (R.A.G., Nin., nr. 387, a° 1576).

XVIIe EEUW :

eenen keerscurf (= kaarskorf) (R.A.G., Nin., Staten van Goed, nr. 584, a° 1611, apr. 16), *eenen mertcurff* (= marktkorf) (Sta.A., nr. 271/61, a° 1612), *vier cleyne keuruen* (cfr boven met *u*) (R.A.G., Ger., nr. 445, a° 1616), *de scure te vursten* (R.A.G., Den., St. Gillis, nr. 97, a° 1623), *twee swerte bursten* (= kledingstuk v. vrouw) *met knoppen* (Sta.A., nr. 274/60, a° 1630), *cleer beustels* (Sta.A., nr. 277/73, a° 1639), *elcken ceurf/acht ceuruen* (R.A.G., Nin., nr. 497, a° 1648), *twee wymen kurfuen* (cfr boven met *eu*) (R.A.G., Ger., nr. 446, a° 1653).

De palatalizatie heeft de dialektspellingen *u*, *eu* en *ue*. De mediaal *u* beantwoordt niet aan een dialektische *y* maar wel aan *ɹ* of *œ*, want de huidige stand in de vier steden

(ook Geraardsbergen met $\text{ɔ} / \text{ʊ} / \text{ɔ}$) is : $\text{ɔ} > \text{ɔ} > \text{ɛ}$. De *ue*, *eu* en *éú* beantwoorden hier niet aan lange vokalen maar aan de korte palataal ɔ of œ — In de bewijsplaatsen vindt men één en dezelfde bewijsplaats (bv. : *korf*, *dorpel* e. a.) met *u*, *eu* en *ue*.

De ontronding is natuurlijk veel jonger dan de palatalisatie. De historische bewijsplaatsen zijn vrij zeldzaam :

Ontronding.

1632 — *een kerue ende drij eemers* (R.A.G., Ger., nr. 412, fol. 227 r°).

1673 — Voor Ninove komt een plaatsnaam in aanmerking, nl. *Orsgewade* (paardenwed) (4) : *uten horsghewade* (A.R.A., Nin., Rol., Dom., a^o 1367), etc., met *r* synkope : *osschevat* (A.R.A., Nin. stadr., a^o 1640-42) en met ontronding : *esschevat* (R.A.G., Nin., Straatsch., a^o 1673), (idem : 1698). Lees : *ssxəvat* ('*vat*, volksetymologie voor : *wat*, uit : *wade*, toen reeds uit de woordenschat verdwenen).

1682 — *eenen bestel* (R.A.G., Den., St.-Gillis, nr. 95, a^o 1682).

Volgens het historisch materiaal kennen Dendermonde, Aalst, Ninove en Geraardsbergen de palatalisatie van in de XIVe eeuw. Dendermonde, Aalst en Ninove kennen de ontronding ɛ van in de XVIe-XVIIe eeuw. Geraardsbergen kende de palatalisatie niet in alle ɔ -woordjes, in tien gevallen bleef de $\text{ɔ} / \text{ʊ}$ behouden, in twaalf werd het ɔ . Die stad heeft blijkbaar ook de ontronding gekend (z. boven : *kerue* — in een enkel woordje?). Thans kent Geraardsbergen de ontronding niet meer? De zegslieden van de Atlas kenden de ontronding van *korf* nog (z. Atlas, tekst nr. 83 : *kərfkən*).

(4) z. *Land van Aalst*, jg. VIII, a^o 1956, blz. 215.

Vlaanderen en Brabant

Een grondig lokaal onderzoek van de vier Dendersteden volstaat niet om een duidelijk en definitief beeld te verkrijgen. De *ō* vóór *r* moet gezien en onderzocht worden in verband met de aangrenzende gebieden ten westen van de Dender, Oost-Vlaanderen en ten oosten Brabant.

Voor het geografische onderzoek komen volgende woorden uit de Atlassen in aanmerking : *sport* (zin nr. 83), *korst* (nr. 89), *kort* (nr. 90), *dorst* (nr. 86), *kortse* (koorts) (nr. 75), *borze* (beurs) (nr. 108). Komen slechts gedeeltelijk (of niet) in aanmerking : *vors* (tekst nr. 20) verdrongen door *puit* ; *korfje* door *mandeke* en *panderke*, *borstel* door *bezem*. Voor dit laatste woord zijn er in N.O. VI. slechts 14 *borstels* tegenover een honderdtal *bezems*.

Er zijn in Oost-Vlaanderen twee gebieden, die de *ō* nog gedeeltelijk bewaard hebben. Beide gebieden : Noord-Oost-Vlaanderen en Zuid-Oost-Vlaanderen vormden vroeger, en dit is zeer duidelijk op Kaart I, één enkel groot *ō* gebied.

De doorbraak der palatalizatie, die het noordelijk deel van Oost-Vlaanderen scheidde van Zuid-Oost-Vlaanderen, ligt langs de oevers van de Schelde, tussen Dendermonde en Gent. Die doorbraak zette zich oorspronkelijk door in twee richtingen, nl. van uit het westen naar het oosten en van uit het oosten naar het westen. De druk van uit het westen is Vlaams, die van uit het oosten kwam uit de Denderstreek, die op haar beurt onder de druk van Brabant stond. De doorbraak vernauwt in de streek van Melle (I. 250) en Gijzenzele (O. 28).

Zo wij nu van dichtbij het Zuid-Oost-Vlaams gebied (buiten de Denderstreek) bekijken dan treft ons onmiddellijk het onregelmatige verloop van de oprolling van de *ō* door de palataal. De *ō* in *sport*, *korst* en *beurs* bedekt het

grootste deel van Z.-O.-Vl., terwijl de *ō* in *kort* en *koorts* van uit het westen door de palatalizatie samengedrongen werd tot een groepje eilanden. De palatalizatie in die woorden kon niet doorbreken naar het palatale Brabant. Het is duidelijk dat de druk van de palatalizatie in Z.-O.-Vl. vooruitdrong van uit het westen naar het oosten en dus niet ontleend is aan Brabant. In de omgekeerde richting moet dan de *ō* het sterkst vertegenwoordigd zijn aan de grens van de Denderstreek. Dit is zo te Geraardsbergen (z. blz. 40) met *ō* in *borstel*, *koorts*, *sport*, *kost*, *kort*, *beurs*, *orgel*, *schors*, *vorst*, *borst*. Verder naar het westen toe Nederbrakel (O. 208) heeft reeds *Δ* in *kort* en *koorts*.

De huidige toestand in Noord-Oost-Vlaanderen is dezelfde als in Zuid-Oost-Vlaanderen : Drukking van de palataal van uit het zuidwesten naar het noorden en het oosten (z. Kaart I ten westen en ten noorden van-Gent). De palataal stuitte in de streek van Gent en ten noorden op een aaneengesloten *ō* gebied met : *koorts*, *korst*, *sport* en *beurs*. Gent (I. 241) zelf is gemengd : *ko.rsəs* (Atlas, tekst nr. 75), *ko.r̄t* (nr. 90), met palataal : *ka.rvəke* (nr. 82), *spa.r̄tə* (nr. 83), *da.st* (nr. 86), *ka.stə* (nr. 89), *bazə* (nr. 108). Gent is meer palataal dan het gebied ten noordwesten. Door gebrek aan homogeniteit is de invloed van Gent op de palatalizatie geremd. Het Gents archief bevat talrijke vbb. van palatalizatie. Hier enkele bewijspplaatsen uit de stadsrekeningen (5) : *de vurte* (vorte) *wine/van den curdewaniers* (Gem. Arch. Gent, stadr. 1314), *te curt/in den groeten vurst* (het vriezen) (A.R.A., stadsr. 1325), enz.

Het oostvlaams palataal gebied strekt zich verder uit naar West- en Frans-Vlaanderen. Het palataal gebied heeft aan de Franse taalgrens weinig of geen contact met het

(5) Ik beschik over geen materiaal uit de charters.

Romaans taalgebied, z. bv. de kaarten van *dorst* (nr. 32) en *koorts* (nr. 77) in de Atlas van West- en Frans-Vlaanderen en ook in de Teksten bv. *korst* en *kort*.

De palatalizatie van de *ǒ* vóór *r* is eigen ontwikkeling. Voor Gent dateert de tendens tot palatalizatie hoogst waarschijnlijk uit de periode vóór de XIIIe eeuw, mijn materiaal voor Gent is onvolledig. Gans het Oostvlaams gebied dateert uit de XIVe-XVe eeuw en later.

Zuid-Brabant vertoonde vroeger dan in Vlaanderen een reeds ruim aaneengesloten palataal gebied. In bepaalde delen evolueerde de palataal tot een ontronde praepalataal *ɛ*. Die ontronde gebiedjes (z. Kaart II) hebben de palataal *ɛ* en *œ* gekend. Er zijn buiten de reeds gekende ontrondingsgebieden enkele plaatsen in Brabant met zeer oude ontrondingen. Uit Bwst (6) Brussel (P. 65) van 1 *kleinen kerue*/cfr *hantkorue* (Blz. 283, a^o 1428-29), *aen de mescerf* (mest? korf) (Blz. 215, a^o 1470-71), *die den keref droch* (= droeg) (Blz. 215, a^o 1472). Die ontronding werd verdrongen door : *karfke* (Atlas, Kaart 83).

Leuven (P. 88) *omme de bruggen te versten* (ww. — Subst. : *vorst*, nok van dak) (Blz. 559, a^o 1450-51).

Tienen (P. 145) *op de derpe*/cfr *in groet adorp*/ *te dorpe* (Blz. 559, a^o 1400-1401).

In Brabant kende men reeds (sporadisch) de ontronding van de *ǒ* vóór *r* omstreeks 1400, dus zeker reeds in de XIVe eeuw. De palatalizatie moet nog heel wat ouder zijn. Bij A. van Loey (7) vinden wij enkele zeer oude bewijsp plaatsen : *ghebuerten* (2 ×), a^o 1277, blz. 72. *eu* is hier korte vokaal. Een verwante evolutie van *koster* : *floris de custre*,

(6) *Bouwstoffen tot de historische taalgeografie van het Nederlands* d. H. VANGASSEN.

(7) *Bijdrage tot de kennis v. h. Zuidwestbrabantsch in de 13de en 14de eeuw* (1937).

a° 1299, blz. 74. *Jhan sturtbier*, a° 1307, blz. 74, cfr : *jan stuertebyer* (Bouwst., Brussel, blz. 209, a° 1416-17) en *Jan die custere* (Bouwst., Leuven, blz. 540, a° 1348).

Zo wij de ontronding ϵ in de Denderstreek en in Brabant uitschakelen dan hebben wij een zuiver middeleeuws gebied dat zich uitstrekt in de Denderstreek en in Zuid-Brabant. In dit laatste gebied dateert de palatalisatie van vóór de XIIIe eeuw. Een Brabants kaartbeeld uit de oudste periode zou dan reeds ongeveer hetzelfde beeld vertonen als thans nog heerst in Oost-Vlaanderen. De Brabantse palataal is ouder en de evolutie verliep sneller. Wij hebben reeds aangetoond (z. boven, blz. 44-45) dat Vlaanderen de palatalisatie van de σ vóór r niet kan ontleend hebben aan Brabant. Ook Brabant heeft niet ontleend, maar van uit West-Brabant drong de palataal in de Denderstreek binnen en moest stil houden voor een bundeltje δ grenslijnen (z. Kaart I) en hetzelfde gebeurde in Noord-Oost-Vlaanderen. In het noorden ging de druk waarschijnlijk uit van Antwerpen en van gemeenten op de rechteroever van de Schelde. Het bleek reeds uit de behandeling van de Nl. $\ddot{u}$ en Nl. zullen (8) dat gemeenten als Temse (I. 215) e. a. samengaan met de rechteroever. Verder stroomopwwaarts ligt Dendermonde (I. 262), hoofd van het Land van Dendermonde. Gemeenten uit het Waasland als b.v Hamme (I. 213), Berlare (I. 257), Grembergen (I. 259) en Moerzeke (I. 260), die deel uitmaakten van dit Land, stonden zeker bloot aan drukking van uit die stad (z. bv. voor *zullen* : *Handel. XXXVI*, 1962, blz. 65-66).

Twee fragmentaire grenslijnbundels vormen, op Oost-Vlaams grondgebied, de scheiding tussen een Vlaams gemengd gebied (Velaar en Palataal) en een vaster aaneengesloten Brabants palataal gebied. West en Oost berei-

(8) *Z. Handel. Com. T. D. XXXV en XXXVI.*

ken het dichtst de gemeenschappelijke tendens tot algehele palatale gelijkmaking in de doorbraak tussen Noord- en Zuid-Oost-Vlaanderen. In haar geheel is de Vlaamse palatalizatie van de *ǫ* vóór *r* tot op heden onvoltooid, een verdere palatalizatie is volledig uitgesloten, de vaart is er uit, slechts het A. N. kan nog nieuw leven brengen in de volkstaal.

Dorsen

Vergt een afzonderlijk onderzoek. Gelijkmaking, palatalizatie en ontronding stichtten verwarring in de toestand. Wij beperken ons hier tot het vokalisme.

Dorsen, oorspronkelijk sterk (Kl. III) : *ě* — *ě* — *ǫ* — *ǫ*, thans in het A. N. zwak met *ǫ* (uit 't part. en 't praet.) in de inf. en 't praes. Gelijkmaking dus.

De historische reconstructie in de Dendersteden wordt bemoeilijkt door het feit dat Dendermonde, Aalst en Ninove gelijkmaking, palatalizatie en ontronding hebben gekend.

Te Ninove (O. 152) is het thans : *dasXen*, *dest*, *destagen*, *gedsXen*. Het historisch onderzoek brengt ons een eerste mogelijke verklaring. In de middeleeuwen : *als ment* (het koren) *derscht* (A.R.A., Nin., rolr. Dom. 1377-78), *dersschere* (R.A.G., Nin., Abd. St. Cor. Rek. 1433-34). Die *ě* kan geen ontronding zijn, want Ninove kent slechts de ontronding in de moderne tijden. De toestand was dus in de middeleeuwen te Ninove : *ě* — *ě* — *ǫ* — *ǫ*.

Maar de schooltaal kende reeds in de middeleeuwen ook *ǫ* in 't praes. : (en zij) *dorschen der lieden coeren* (A.R.A., Nin. Rol. Balj. nr. 1601, a^o 1380). En de inf. kent ook de palatalizatie van de *ǫ*, nl. : *dursschen* (*u* = Δ) (R.A.G., Nin. nr. 584, a^o 1583). Rekening houdend met al die factoren dan zijn er twee mogelijkheden van in de middeleeuwen tot op heden :

1° Behoud van oorspronkelijke Inf. en praes. :

ě — ě — ō — ō > ě — ě (palatalizatie :) Δ — Δ > ě — ě —
(ontronding :) ε — ε (cfr boven Ninoofs).

2° Mogelijkheid : Inf. en 't praes. nemen ō over :

ō — ō — ō — ō > palatalizatie : Δ — Δ — Δ — Δ > ontronding : ε — ε — ε — ε.

Hoogstwaarschijnlijk heerste er te Ninove reeds verwarring van in de middeleeuwen. Dezelfde toestand voor Aalst en Dendermonde. De dubbele evolutie 1° met behoud van ě in de infinitief en 't praes. en 2° met overname van ō uit 't praes. en 't part. en dan ontronding is de enige aanvaardbare verklaring voor Dendermonde, Aalst en Ninove.

In die Brabantse plaatsen, die de ontronding kennen (Kaart II) is de evolutie dezelfde als in de Dendersteden. De meeste Brabantse plaatsen kennen slechts de palatalizatie.

Brussel kende tot in de XVe eeuw de gelijkmaking met de inf. en 't praes. : *enen derschere* (Bouwst. blz. 276, a^o 1385-87), *van derssen* (Idem, blz. 278, a^o 1390-94), *gederschen* (Id., blz. 283, a^o 1428-29), Id., blz. 284 en blz. 286. En toch drong de ō binnen in de inf. en 't praes. : *te dorschenne* (Bouwst., blz. 288, a^o 1483-84). Dus aanvankelijk ě in alle vormen en ten slotte overal ō, met palatalizatie : *dæsē — dæst — dæstē — gædæst* (Atlas, Brussel, blz. 200, tekst nr. 138).

Leuven, ook zoals te Brussel aanvankelijk behoud van de ě : *derschen* (Bouwst., blz. 602, a^o 1372-73), *derschene* (Id., blz. 605, a^o 1409-10). Maar ook ō-vormen in de XVe eeuw : *te dorschene* (Bouwst., blz. 611, a^o 1459-60), *eenen dorsschere* (Id., blz. 620, a^o 1502-03). Zelfde evolutie als in de Dendersteden, met ontronding : *dæse — dæst — dæstē — gæse* (Atlas, Leuven, blz. 244, tekst nr. 138).

In Oost-Vlaanderen, in die plaatsen, die de palatalizatie

kennen, is de evolutie dezelfde als in Brabant, de *ō* van 't praes. en 't part. werd overgenomen door de inf. en 't praes. : $\check{e} - \check{e} - \check{o} - \check{o} > \check{o} - \check{o} - \check{o} - \check{o} > \Delta - \Delta - \Delta - \Delta$.

Twee groepen, in het gemengd palataal-velaar gebied, nl. een in Noord-Oost-Vlaanderen en een in Zuid-Oost-Vlaanderen kenden een andere evolutie, niet alleen met behoud van de *ě* in de inf. en 't praes. maar met de *ě* in 't praet. terwijl 't part. de oude *ō* behield, aldus : $\check{e} - \check{e} - \check{o} - \check{o} > \check{e} - \check{e} - \check{e} - \check{o}$.

Overzichtelijk. Drie grote groepen :

1° Brabant + palatale plaatsen in Oost-Vlaanderen :

$\check{o} - \check{o} - \check{o} - \check{o} > \Delta - \Delta - \Delta - \Delta$.

2° Ontrondingsgebieden :

$\check{o} - \check{o} - \check{o} - \check{o} > \Delta - \Delta - \Delta - \Delta > \check{e} - \check{e} - \check{e} - \check{e}$.

$\check{e} - \check{e} - \check{o} - \check{o} > \check{e} - \check{e} - \Delta - \Delta > \check{e} - \check{e} - \check{e} - \check{e}$.

3° Zuid-Oost-Vlaanderen (gedeeltelijk behoud van velaar) :

$\check{e} - \check{e} - \check{o} - \check{o} > \check{e} - \check{e} - \check{e} - \check{o}$.

Voor *dorsen* ligt tussen Vlaanderen en Brabant dezelfde grenszone als voor de andere woorden met *ō* vóór *r*.

Toelichtingen bij de kaarten

Kaart I.

Al de woordjes uit de Atlassen, die voor een studie van de strijd tussen palataal en velaar in aanmerking kwamen werden op Kaart I samengebracht. Het is dan ook duidelijk dat op die syntetische kaart geen varianten konden aangebracht worden en geen andere aanduidingen als P (palataal) en V (velaar). De varianten mochten echter als toelichting bij de kaart niet ontbreken. Hier volgen ze dan voor elk woord afzonderlijk per streek of gebied.

SPORT (Atlas, tekst nr. 83) „*een sport uit de ladder*”.

N.-O.-VI. (Atlas). 1° Velaar, varianten : *ɔ u o. 2°*

Palataal : *Δ Δ. Δə Δ.ə.*

Z.-O.-VI. (Atl.) 1° Velaar : *ɔ u* (slechts 2×). 2° Palataal : *Δ Δ. Δə Δ.ə.*

VI. Br. (Atl.) 1° Velaar, ten oosten van de sportgrenslijn, tussen Dijle en Gete en verder naar het oosten : *ɔi ɔ.u ɔ.ʀu*. — Uitzonderlijk *u.u u.ʀu u.u* — *o. o: o.u o:ə*. 2° Palataal (z. ontronding ε Kaart II).

Kl. Br. (Atl.) 1° Geen velaar. 2° Palataal in 4 plaatsen op 59.

KORST (Atl. tekst nr. 89).

N.-O.-VI. (Atl.) 1° Velaar : *ɔ ɔ. u u. a a.* 2° Palataal :

Δ Δ Δ: Δ.ʀ Δ.ʀ Δ.ʀ. Δə Δ.ə œ œ. œ: .

Z.-O.-VI. (Atl.) De velaar en de palataal hebben dezelfde varianten als N.-O.-VI. (œ en a komen niet voor). Voor de Denderstreek z. ontronding ε Kaart II.

VI. Br. (Atl.) 1° Velaar in het oosten : *ɔ ɔi* (z. Kaart nrs. 348 en 352), komen niet voor op de Kaart Vak P nrs. 46, 50, 107a, 112, 113, 161, 169, 172, 174, 175, 211, 212, 214. 2° Vast aaneengesloten palataal gebied van in het noorden tot aan de taalgrens en van de Denderstreek tot in de streek van de Gete.

Kl. Br. (Atl.) Geen velaar. Palataal : *Δ* (geen varianten).

Antwerpen (Atl.) 1° Velaar *ɔ ɔ: ũ*. in het grensgebied van Noord-Oost-Antwerpen, Noord-Brabant en Limburg : Vak K : 194, 196, 197, 199a, 200, 211, 213, 214, 218, 220, 271, 278, 318. 2° : Uitgestrekt palataal gebied : *Δ Δ.ʀ Δ.ʀ œ œ: œ.ʀ œ.ʀ ø: .*

KORT (Atl., tekst nr. 90).

N.-O.-VI. (Atl.) 1° Groot deel van velaar bleef behouden. Varianten : ɔ ɔ. ɔ.ɔ. u. o.ɔ o.ɔ o.ɔ. 2° Palataal :

Δ Δɾ Δɾɔ Δə Δ.ə . — Uitz. œ. .

Z.-O.-VI. (Atl.) 1° Velaar samengedrongen van uit het westen naar het oosten tot een eilandje met een twintigtal ɔ en u (slechts 1 ×) plaatsen. 2° Palataal Δ (Voor de Denderstreek ontronding z. Kaart II).

VI. Br. (Atl.) 1° Velaar verdrongen naar het oosten. Vak P nrs. 50, 113, 115, 159, 161, 169, 172, 174, 175, 212, 214.

Kl. Br. (Atl.) 1° Geen velaar, slechts palataal Δ (v. ontronding z. K. II).

Antwerpen (Atl.) 1° Velaar noordoostelijk grensgebied : ɔ ɔ.ɔ uɾ. 2° Palataal Δ Δɾ œ œ. ə .

DORST (Atl. Kaart nr. 32, tekst nr. 86).

De velaar ɔ u komt sporadisch nog voor in het oost-vlaams-zeeuws grensgebied. Het palataal gebied met Δ Δ: Δ.ə œ œ. œɔ. strekt zich uit over Oost-Vlaanderen, Brabant en Antwerpen en naar het oosten tot in de streek van de Gete, de limburgse grens en het noordbrabants grensgebied.

KOORTS (Atl. Kaart nr. 77, tekst nr. 75).

N.-O.-VI. (Atl.) 1° Velaar, varianten : ɔ ɔ. u u. o. . 2° Palataal : Δ Δ. Δ.ə œɔ. .

Z.-O.-VI. (Atl.) 1° Velaar ɔ samengedrongen in twee eilandjes, samen 17 gemeenten. 2° Palataal : Δ Δ. .

VI. Br. (Atl.) 1° Velaar ɔ in het zuidoosten, in de streek van de Gete, bv. in vak P nr. 167 (z. kaart) en in hetzelfde vak P o. m. in nrs. 50, 107a, 113, 115, enz. 2° Palataal Δ en 1 × Δi en in het vak P nr. 145 ai en 157 : a

Kl. Br. (Atl.) Slechts palataal Δ (v. ontronding z. Kaart II).

Antwerpen (Atl.) 1° Velaar in het noordoosten en het

ǒ > palataal > ontronding ɛ in bijna alle plaatsen, d. i. de normale evolutie, die wij verwachten.

De ontronding ɛ van *korst*, *kort*, *dorst*, *koorts* (cortse), *beurs* (borze) *vors* en *korfje* treffen wij aan in die gebieden, die ook de ontronding kennen van Nl. *oe*, *ú* vóór *r* en *ǔ* (9). Die woordjes vertonen onderling slechts enkele lichte grensafwijkingen en het was dus overbodig voor elk woordje een aparte grenslijn te trekken. De onderlinge afwijkingen worden hieronder dan verder vermeld.

Gemakshalve worden de verschillende ontrondingsgebieden op de kaart aangeduid door rode cijfers. Nr. 1 omvat het *sportgebied* — 2 de Denderstreek — 3 Klein-Brabant aan de Rupel — 4 Het gebied ten noordoosten van de Dijle — 5 Het gebied tussen Dijle, Demer en Gete. Het gebied nr. 1 bevat slechts een woord nl. *sport*, terwijl de vier andere elk de volgende woordjes bevatten : *korst*, *kort*, *dorst*, *koorts*, *borze*, *vors*, *korfje* (en ook *sport*). De lijst bevat de uitzonderingen (ongeronde vokalen).

SPORT (Atlassen, tekst nr. 83).

De ontronding van *sport* heeft haar eigen, zeer uitgestrekt gebied, zij beslaat : de Denderstreek, een groot deel van Vlaams-Brabant met Klein-Brabant in totaal een 70-tal plaatsen in de dialektatlassen opgenomen. Zij vormt aldus één enkel groot gebied.

In de Denderstreek bereikt de ɛ van *sport* te Heldergergem (O. 139) het ǒ-gebied. Tussen het Z.-O.-Vlaams velaar gebied en de ɛ vinden wij een reeks Δ-plaatsen : Voorde (O. 219), Aspelare (O. 144), Aaigem (O. 135) e. a. Zij leveren het bewijs dat de Denderstreek vroeger de palataal in *sport* (en in al de andere woordjes) heeft gekend. Er zijn ook nog in het zuiden en aan de taalgrens enkele Δ-relikten : Edingen (O. 281), Lettelingen (O. 282),

(9) Z. *Handel. Com. T. en D.* XXXIV, 1960 en XXXV, 1961.

Pepingen (O. 244), St.-Kwintens-Lennik (O. 238), St.-Martens-Lennik (O. 245), Hoeilaart (P. 126), en in Kl.-Br. Londerzeel (I. 275a).

In een overwegend *spt* gebied hebben wij ook nog : *splet* (P. 14), (P. 18), (P. 21), (P. 27), (P. 28), (P. 29), (P. 30), (P. 70), (P. 130), (P. 132), (P. 136) en ook : *spret* (P. 133), (P. 135). Met *l* en *r* in dezelfde plaats : Leuven (P. 88) : *spret/splet*. Met en zonder *l* : (P. 86). In al die gevallen zonder methatesis en met dissimilatie.

KORST (Atl., tekst nr. 89).

Geen ontronding, zie kaart gebied 2. te Meerbeke (O. 233). Gebied 3. Willebroek (K. 320). Gebied 4. Beerzel (K. 338), Heist-op-den-Berg (K. 339), Booischot (K. 342). 5. Herent (P. 84).

KORT (Tekst nr. 90).

Geen ontronding in : 4. Beerzel (K. 338). 5. Leuven (P. 88) : *kat* en *ket*.

DORST (Kaart 32, tekst nr. 86).

Geen ontronding in : 2. te Meerbeke (O. 233), Wambeek (O. 161). 4. Booischot (K. 342). 5. Herent (P. 84), Leuven (P. 88).

KOORTS (Kaart 77, tekst nr. 75).

Geen ontronding in : 2. te St.-Katherina-Lombeek (O. 156). 4. Booischot (K. 342). 5. Herent (P. 84).

BEURS (Tekst nr. 108).

Geen ontronding in : 2. te St.-Katherina-Lombeek (O. 156), Wambeek (O. 161). 3. Willebroek (K. 320). 4. Booischot (K. 342). 5. Leuven (P. 88), Heverlee (P. 89).

VORS (Atl. Kaart 149, tekst nr. 20).

Voor vors z. ook blz. 53. Ten oosten van het Z.-O.-Vlaams (+ Denderstreek) *puit*-gebied hebben wij enkele

malen **vas** (P. 161, P. 244). Verder enkele ontrondingen : 2. te Meldert (O. 66) : **nə pu.st'** of : **nə ves** (veroud.), St.-Katherina-Lombeek : **ves**. Geen ontrondingen in : 3. te Blaasveld (K. 321). 4. Booischot (K. 342). 5. Herent (P. 84), Leuven (P. 88), Heverlee (P. 89).

KORFKEN (Atl. 83, tekst nr. 82).

Geen ontronding : 2. te Wambeek (O. 161). 4. Beerzel (K. 338). 5. Herent (P. 84).

Opvallend is dat de Brabantse steden Brussel (P. 65) (10) en Mechelen (K. 330) de ontronding **ε** niet kennen. Brussel en Mechelen hebben thans de palataal **Δ**. Te Leuven is de toestand gemengd : **spret** en **splet**, **ksst**, **kač** en **ket**, **bas** (beurs).

Bronnen

Historische bronnen voor de vier Dendersteden, z. voetnoot blz. 41.

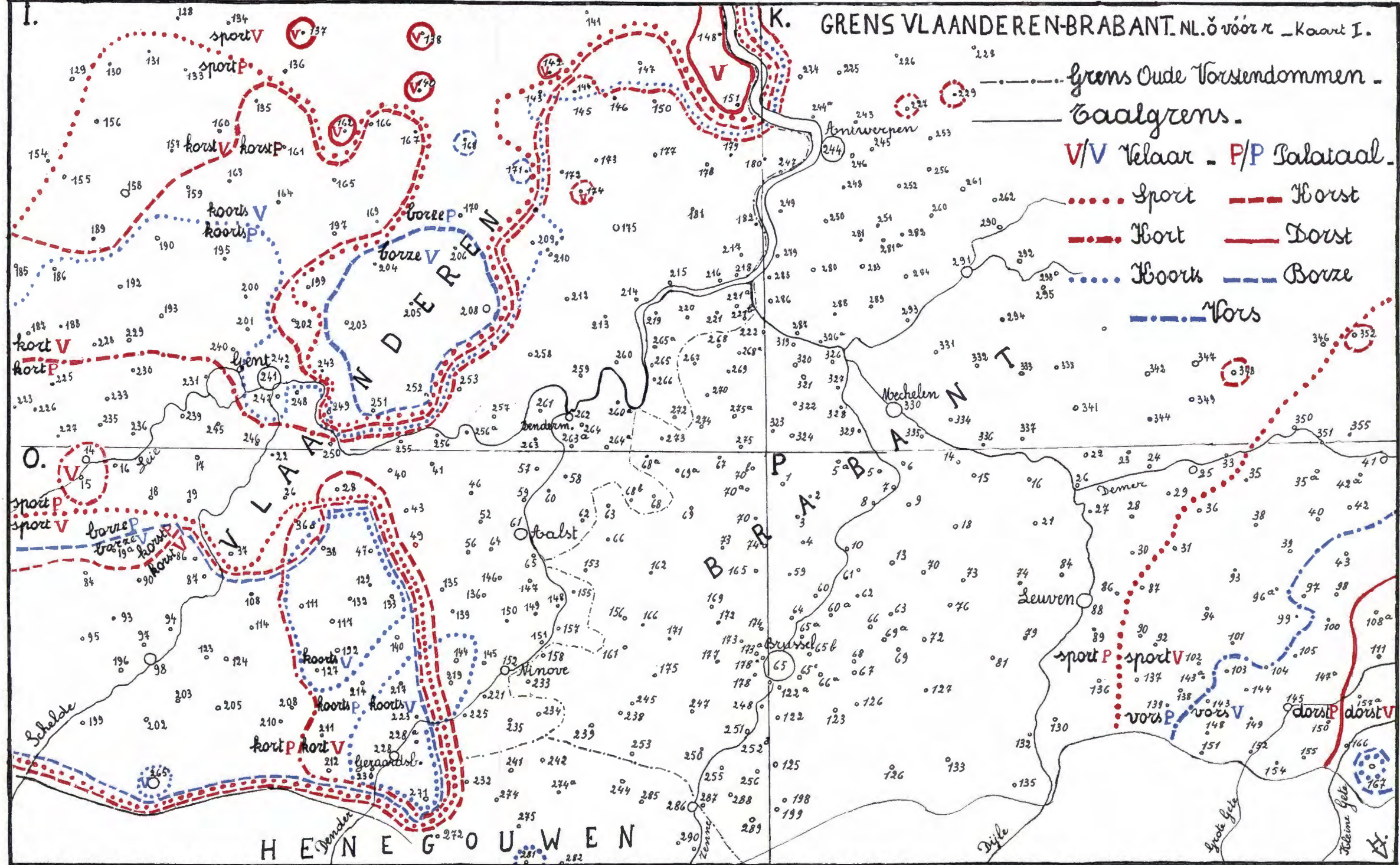
Historisch materiaal voor Brabant : *Bouwstoffen tot de historische taalgeografie van het Nederlands* door H. VANGASSEN.

Historisch materiaal voor Gent : Stadsrekeningen in A.R.A. en Stadsar. Gent.

Dialektmateriaal : Dialektatlassen van Noord-Oost-Vlaanderen, Zuid-Oost-Vlaanderen, Klein-Brabant, Vlaams-Brabant en Antwerpen.

Aanvullende dialektenquêtes te Ninove en Geraardsbergen. *Het Dialekt van Aalst* door Ph. COLINET.

(10) Historische ontrondingen te Brussel, Leuven, Tienen, blz. 46.

Grens Oude Vorstendommen -
Baalgrens.

V/V Velaar - P/P Balataal.

- ..... Sport
- Korst
- . - . - . Kort
- ..... Hoort
- Dorst
- . - . - . Boort
- ..... Vorst

H E N E G O U W E N

VIII

Nl. *eu*

Onderhavige bijdrage behandelt de *eu* ontstaan uit de palatalizatie en de rekking van de wgm. *u* in open sylbe, ook de *eu* in die woorden, die in het A. N. de *ō* hebben bewaard en die woorden, die dezelfde of een nauw verwante evolutie geheel of gedeeltelijk hebben gekend.

De *eu* in de dialecten der Dendersteden

Van de vier steden zijn er drie, die thans de ontronding *e:* hebben, nl. Dendermonde, Aalst en Ninove. Geraardsbergen blijft bij de *ø:*.

Enkele vbb. voor Dendermonde (I. 262) uit de Dialektatlas van Klein-Brabant : *uns fe.lən* iʃ (Tekst nr. 107), *ke.rə* (Id.), *le.və* (nr. 108), *der* (nr. 109). Voor : *ko.niŋk* (nr. 76) z. blz. ????. Aanvullende enquête : *me.lə*, *ke.kə*, *le:gens:r*. De verkorting van de *e:* is *ɛ* bv. in : *kɛkskə* (keukentje). Voor Aalst (O. 61) vinden wij in dezelfde atlas : *ke.niŋk* (nr. 76), *fe:lŋ* (nr. 107), *kɛ.ɪrŋ* (id.), *der* (nr. 109) (1).

En hier de volledige reeks voor Ninove (O. 152) : *be:l*, *bre:k*, *de:gen*, *der* (vz. en subst.), in de flex van *ɑ:* (= *uw*) *li.əvən*, *ge:r*, *ge:s*, *em:ŋk* (= honig), *ke:s*, *knet* (zanikster),

(1) Z. ook : PH. COLINET, *Het Dialekt v. Aalst*, blz. 28 en *Woordenlijst*.

ke:təln (= keutelen, kittelen), ke:rn, ke:kən, kne:kəl, ke:nɪŋk, le:vən (= Leuven), le:gən (zn. mv. : le:ges), le:geniər, le:genæs, le:nɪŋk, le:rn, le:rdər, me:gən, me:ln, mv. : me:ləs, me:bəl, metn (= meuten, kalf), ne:s, pref (Fr. preuve), re:k, sle:tər (dissim.), ste:n (zn.) ste:n : (ww.), spe:r, sXe:r (zn.), sXe:rn (ww.), sXe:t (scheut en schot), sle:r (sukkelaarster), sle:rn (ww.), tre:rn (ww.), te:gəl(s), te:f (pej.), dne:r (= den uier), ve:ln, ve:r (vz.), fle:s (mnl. vloges), a s s tē fle:s (straks) i:ər gəwe:st, a zū fle:s (straks) Xu kōmən. Verkortingen : neskən (neusje), kəkskən, vəsXe:t (voorschoot) metn (kalf).

Te Geraardsbergen (O. 228) blijft de palataal behouden. Uit de Dialektatlas van Zuid-Oost-Vlaanderen : **kə:nɪŋk** (tekst nr. 76), **vø:r** (nr. 30), **fø.lni kɪr** (nr. 107), **kø:rn** (id.), **lø:ve** (nr. 108), **dø:r** (nr. 109). Nog enkele vbb. : **sXø:rə**, **ø:nɪŋk**, **sle:tər**, **mø:ln**, **mø:bəl**, **mø:gən**. De stad kent ook nog een ontronding in : **e:r maskən** (nr. 82).

Dendermonde, Aalst en Ninove hebben zoals nu nog Geraardsbergen, de **ø**: gekend, want de **e**: huidige stand in de drie steden, kan slechts de ontronding zijn van **ø**:. Die **ø**: is de rekking van **ø** en die **ø** kan de palatalizatie niet zijn van Wgm. **u** maar van een korte **o** (2). Steunend op de dialecten is de evolutie : Wgm. **u** > **o** > **ø** > **ø**: > **e**: (Voor Geraardsbergen idem, zonder ontronding **e**:).

Die **e**: is te Dendermonde, Aalst en Ninove samengesmolten met de gerekte **e**.

Het feit dat de steden Dendermonde, Aalst en Ninove de eerste fazen samen hebben doorgemaakt met Geraardsbergen en ook met het overige van Zuid-Oost-Vlaanderen

(2) In : *Het Dialect van Aalst* door PH. COLINET, blz. 20 (10), aanm. „Hieruit blijkt (nl. de wg. **u** te Aalst) dat deze **u**'s in de Germaanse woorden vóór de umlautperiode tot **ø** waren overgegaan”. Zie verder ook, blz. 24, 4°, zelfde auteur. Zie ook van „*slut-ila” naar „sleutel” door CECILE VEREECKEN, blz. 33-35. (*Handel. C. T. D.*, XII, 1938).

situeert de Denderstreek in de sfeer van Vlaanderen, los van Zuid-West-Brabant. Het historisch en geografisch onderzoek zullen het hierboven vermelde evolutieschema nader bepalen, desnoods aanvullen en situeren in de ruimte en in de tijd.

De palatalizatie in de Denderstreek en te Gent

A. De spellingen.

Tot nu was er, in de vorige bijdragen, een duidelijk onderscheid tussen de schooltaalspelling en de dialektische bewijsplaatsen want, deze laatste waren gewoonlijk zeldzaam en vergden het napluizen van een aanzienlijk oorspronkelijk en gelokaliseerd archiefmateriaal om een ruim voldoende bewijsmateriaal te ontdekken. De eerste moeilijkheid voor de *eu* is de polymorfie van de spelling. Zoals verder blijkt kan men spreken van een dubbele, of liever van een drievoudige spelling, nl. : de gerekte *o* (*o/oe*), de *ue* en de *eu*.

Voor Dendermonde is er archiefmateriaal van uit het begin van de XIVe eeuw bewaard gebleven. In de charters van Zwijveke (Dendermonde), in de periode 1303 tot 1390 komt slechts de spelling *ō* (*o/oe*) voor. In het *Cartularium van het Begijnhof*, door Jan Broeckaert zijn er voor dezelfde periode slechts 2 voorbeelden met *eu* nl. 1311 en 1363, al de andere woorden hebben steeds *ō*. De *ue/eu* bewijsplaatsen worden talrijk in de XVe eeuw. Op 76 *ue/eu* vormen zijn er 43 met *ue* en slechts 12 met *eu*. De *eu* kan de bovenhand niet krijgen, *ue* blijft sterker dan *eu* en ook *ō* (*o/oe*) is steeds nog gebruikelijk. Dus : drie schooltaalspelling.

Ook te Aalst, drievoudige doorlopende spelling *ō/oe*, *ue* en *eu* met in de oudste periode (einde XIIIe en XIVe eeuw) overwegend *ō* spelling. Op 91 woordjes tot in de XVIIe eeuw

46 maal *ue* en 44 maal *eu*. De *eu* spelling komt meer voor dan te Dendermonde. De oudste *eu* dateert 1402, de *ue* 1372.

In het oudste document van Ninove, nl. de Regel van het Hospitaal van O.L.Vr. (a^o 1268 +) is er geen enkele *ue/eu*, maar steeds *ō*. Voor het eerst twee *ue*-spellinge in een charter van 1330. De oudste stadsrekening (1389-90) kent de *ue/eu* niet. In de XVe eeuw komen er steeds meer *ue* en *eu* spellinge in de stadsrekeninge en in tal van andere archiefteksten. De *ue* is ouder en sterker vertegenwoordigd dan de *eu*. Van 1330 tot in de tweede helft van de XVIIe eeuw vond ik 86 maal *ue* en slechts 41 maal *eu*. De oudste *eu* dateert 1402. Alhoewel de *eu* meer doordringt in de XVIIe eeuw toch verdringt ze de *ue* niet. Ook de *ō* blijft, dus nog steeds een drievoudige gebruikelijke spelling.

Voor de oudste periode (XIIIe-XIVe eeuw) heeft de *ō* de bovenhand te Geraardsbergen. Op 144 *ue* en *eu* vormen zijn er 98 met *ue* en slechts 42 met *eu* (van in de XIIIe tot in de XVIIe eeuw). De oudste *ue* is van a^o 1282. Door-slaggevend voor het aantal *ue* vbb. zijn : *muelen*, *duer*, *sluetel*, *huer* (haar).

De spellinge in de vier steden zijn gelijkvormig en syn-chronisch. Die opeenvolgende vormen *ō(o/oe)*, *ue* en *eu* wekken onmiddellijk het vermoeden dat de volkstaal een gelijkaardige evolutie heeft gekend. De historische spellinge brengen hier een nieuw element naar voren nl. de *ō*, wegens de palatalizatie kan die *ō* niet ingeschakeld worden in ons boven vermeld evolutieschema. Er is dus een tweede schema : wgm. *u* > *ō* > *o*: (zonder palatalizatie).

Dat er in de volkstaal geen dubbelvormigheid zou geweest zijn is onaanvaardbaar. Hetzelfde verschijnsel moet zich voordoen met om het even welke fonetische evolutie. Die *ō (o/oe)* kan slechts ontstaan zijn na het verschuiven van de *u* naar *ō* door rekking van *ō*, aldus : *u* > *o* > *o*:. De *o*: is ook een bewijs dat de wgm. *u* eerst

verschoof naar o. Er moet dus een dubbele evolutie bestaan hebben, nl. $u > o > o:$ en $u > o > ø > ø:$. De palatalisatie, zeer dynamisch in onze streken, verdrong stilaan de o:. De spelling beantwoordde aan een oorspronkelijke o: in de dialecten en bleef traditioneel nadat de o: uitgeschakeld was in de volkstaal. Wanneer die ø: definitief in de volkstaal de o: verdrong is niet precies te bepalen, want de oude o: had dan nog als „spelling” een zeer lang leven.

De spelling van de vier Dendersteden wijkt enigszins af van Gent. Hier volgt een bondig overzicht van de gebruikelijke spelling in de stadsrekeningen van Gent (3). Onder de ruim 150 vormen met *ō*, *ue*, enkele vbb. : *molenmacre* (1314), *kuere*, *betten vluighs*, *muelnere*, *sloetelen*, *soye vand(er)juede* (1325), *gheorbort*, *gheorbuert*, *cokene*, *kueken*, *janne van vuegelleest* (1340), *sconincx*, *jan van lueuenen* (1382), *sluetelen* (1401), *duert lant*, *den huerbuer*, *orbuer*, *suene*, *cruepelkijn*, *lijsbetten sdueghts* (1424), *mueghen* (1554) enz. Dezelfde scribent gebruikt soms verschillende vormen in hetzelfde woord, een vb. : *molen steen*, *watermolen*, *van der molen*, *jan muelmans*, *mueleneere*, *pieter van der muelen*. De gebruikelijke spelling is *ō* maar dan vooral *ue*. De *eu*, in de onderzochte bronnen, is zeer zeldzaam, 1 vb. : van *veurne* (1340) en komt bijna uitsluitend voor in Franse woorden (periode XIV°-XVe eeuw). In 1411 en 1424 : 4 × *cheuaucheur*, *scheuaucheur* en slechts 1 × *cheuau-chuer*, verder : *executeur*, *gouuerneurs* (1483), *erreuren*, *coleure* (1554-55).

Zoals blijkt uit bovenvermeld overzicht van de spellingen in de vier Dendersteden en te Gent is de *eu* spelling jonger dan de *ue*. Dit geldt ook voor de Brabantse steden Ant-

(3) Stadsr. in A.R.A. en Stadsr. Gent : a^o 1314, 1325, 1340, 1382, 1411, 1540, 1554, 1567.

werpen en Brussel (4). De *eu* komt veel voor in Franse woorden (z. boven Gent) en wordt algemener in de XVIIe-XVIIIe eeuw. Waarschijnlijk gaf men in de schooltaal een zekere voorkeur aan de (Franse) *eu* boven de *ue* om de Nl. *eu* te onderscheiden van de Nl. *ú*.

Het enigszins laatkomend verschijnen van de *ue* en *eu* spelling te Dendermonde, Aalst en Ninove wijst op een later of trager evolutie dan te Geraardsbergen en het westelijk en noord-westelijk *eu* gebied.

B. Historisch materiaal (5).

Het historisch materiaal voor de vier Dendersteden is zo aanzienlijk (ongeveer 650 woorden) dat het bewijsmateriaal moest beperkt worden, vooral het aantal *o/oe* bewijsplaatsen en ook het te groot aantal *ue/eu* vormen. De rangschikking is chronologisch (volgens de Nl. *eu*) voor de vier steden samen met na elke datum de oudste bewijsplaats en verder materiaal uit de vier steden :

1284 — *ghenkin nuekerstocs* (R.A.G., Ger., St. Adr., nr. 37), *tween nokers* (R.A.G., Ger. Hosp., a^o 1362), *adriaen nuekerman* (A.R.A., Ger., stadsr. 1507-08), *adriaen nokerman* (R.A.G., Ger., Hosp. nr. 72, a^o 1515-16).

1311 — *ghewillekeurt* (Den., Cart. Beg. J. Broeckaert), *willekuerde* (R.A.G., Aalst ch. Hosp., nr. 26, a^o 1356), *keurboete* (Sta.A., stadr., nr. 25, a^o 1509-10).

(4) Z. *Bouwst. tot de historische Taalgeografie v. h. Nederlands* door H. VANGASSEN.

(5) Verkortingen van de Bronnen : A.R.A., Algemeen Rijksarchief — Aa.B., Aartsbisdom Mechelen — R.A.G., Rijksarchief Gent — Sta.A., Stadsarchief Aalst — Den., Dendermonde — Ger., Geraardsbergen — Nin., Ninove — Beg., Begijnhof — Dom., Domein — Pb., Pachtboek — Peisb., Peisboek — Rek., Rekening — R. v. St.A., Raad van State en Audiencie — St. Adr., Abdij St. Adriaans — St.C., Abdij St. Cornelis — Tr.v.Vl., Tresorerie van Vlaanderen.

- 1311 — *diedric die jeude* (R.A.G., Nin. St.C., suppl.), *theodericus dictus judeus* (Idem, a^o 1312), *de juederie* (personages of groep in de ommevang) (A.R.A., Den., stadsr. 1454-55), *juetsche habiten* (Id., a^o 1459-60).
- 1322 — *van der meulen* (R.A.G., Ger., hosp. D. I, nr. 63), *vter vurster muelen* (R.A.G., Aalst, ch. Beg., 1372), *slachmuelen* (A.R.A., Nin., rol Dom. 1373-74), *op den muelendriesch* (R.A.G., Aalst, Hosp. ch. 1380), *muelenbrugge* (A.R.A., Nin., Dom., a^o 1367-77). Verder nog talrijke samenstellingen, te Aalst met ijzer, mout, kei, straat, schors; te Dendermonde met beek, poort en ors; te Ninove met koren, twijn, wind, ros, buidel, brug, -man, volle.
- 1330 — *verbeuren* (R.A.G., Ger., Hosp. D. II, nr. 75), *ofte verbort te wesene* (Id., D. I, nr. 67, a^o 1323), *mesbeuren* (R.A.G., Ger., Hosp., D. II, nr. 76, 1331), *mesburen* (R.A.G., Ger., Hosp., a^o 1335), *op verbeurte* (Cart. Den., J. Broeckaert, a^o 1363), *verbuert* (A.R.A., Nin., Rol. Balj., nr. 1597, a^o 1378).
- 1330 — *vuere verwandelinghen, vuernoemt, vore, gheliic voeren* (A.R.A., Nin., Tr. v. Vl., nr. 1056), *dese vorseide* (R.A.G., Aalst, ch. Beg., a^o 1291), *verghenoemt* (Idem, ch. Hosp., 1300), *alle dese vorworden* (R.A.G., Ger., ch. St. Adr., nr. 60, a^o 1314), *in de oude vuerwaerde* (R.A.G., Nin., St.C., Pb. nr. 28, a^o 1527), *daer vueren* (Id. 1529), *voor eenen vierschoot* (R.A.G., Ger., nr. 412, fol. 38 v°, a^o 1569), *egde met den veurderboom* (Sta.A., 275/11, a^o 1631).
- 1331 — *in de euuerste huneghem strate* (R.A.G., Ger., St. Adr., nr. 73), *mechiel van der euuerpoerten* (R.A.G., Ger., St. Adr., nr. 76, a^o 1337), *heúueleir* (= overleder) (R.A.G., Ger., nr. 445, a^o 1645).

- 1341 — *meughen* (A.R.A., Ger., Hosp., nr. 116), *meughen* (R.A.G., Ger., St. Adr., nr. 95, a° 1356), *moghen* (R.A.G., Ger., St. Adr., nr. 87, a° 1349), *mueghen* (R.A.G., Nin., St.C., Pb., nr. 28, a° 1542).
- 1371 — *mesdaed ende brueke* (A.R.A., Aalst, Tr. v. Vl., S. I).
- 1377-78 — *daer duere* (A.R.A., Den., stadsr.), *duer de stezne* (A.R.A., Ger., stadsr. 1397-98), *doer ghinc, duer voerde* (A.R.A., Nin., stadsr. 1422-23), *al tsependom deure* (St.A., nr. 1, Peisb., fol. 9 r°, 1430 ±), *deure leet* (imp. v. doorliden) (A.R.A., Nin., stadsr. 1500-01).
- 1377-78 — *orbeure* (A.R.A., Den., stadsr.), *gheorbourt, gheorburt* (A.R.A., Den., stadsr., 1379-80), *verheurboert* (A.R.A. Aalst, stadsr. 1398), *orborlec dunct* (R.A.G., Nin., Regel Hosp., a° 1268 ±), *gheorbuert* (A.R.A., Ger. stadsr. 1397-98), *te oerbuerene* (A.R.A., Nin., stadsr. 1486-87), *vereurbeurt* (A.R.A., Ger., stadsr., 1561-62), *veroirboirt* (St. A., stadsr., nr. 41, a° 1580-81).
- 1378-79 — *vuelne* (A.R.A., Nin., Dom.), *an tvoel beyaert* (omwegang) (A.R.A., Den., stadsr. 1467-68), *een vüelen* (R.A.G., Ger., Rek. hosp., nr. 120, a° 1590-91).
- 1378 — *wouteren den cuelnaren* (A.R.A., Nin., Rek. Dom., a° 1378-79), *daneele den cuelneere* (A.R.A., Den., stadsr. 1379-80), *pieteren den cuelenere* (A.R.A., Nin., stadsr. 1481-82), *van cuellene* (A.R.A., Den., stadsr. 1457-58).
- 1378-79 — *op de kuekene* (A.R.A., Nin., Rek. Dom.), *van der cokenen* (R.A.G., Nin., Regel Hosp. 1268 ±), *de kuekene* (R.A.G., Ger., Rek. Hosp., nr. 9, a° 1415-16), *de cueken maerte* (R.A.G., Ger., Rek. Hosp., nr. 106, a° 1556-57).
- 1379 — *cuerijn de bloc* (A.R.A., Nin., Rol Balj., nr. 1598),
cfr *coren pennepert, keuren pennepart, coerin fierens,*

keurin fierens (A.R.A., Nin., stadsr. 1407-08) en : *cornillis pannepaert, cornelys pennepaert* (A.R.A., Nin., Rek. Balj., a° 1390-91).

1379-80 — *van der deuren* (A.R.A., Den., stadsr.), cfr *van doren te doren* (R.A.G., Nin., Regel hosp., a° 1268 ±), *dueren* (A.R.A., Ger., stadsr. 1392-93), *den durwerder* (A.R.A., Ger., stadsr. 1398-99), *vor dendeldore* (R.A.G., Ger., hosp., nr. 252, a° 1398), *duerwerdere* (A.R.A., Ger., stadsr. 1466-67), *an den clepel van der deure* (Sta.A., nr. 1, fol. 3 r°, 1430).

XIVe eeuw — *supra huene* (Aa.B., Cart. St.C., Nin.), *gherart van hoine* (R.A.G., Cart. Blasere 1375, a° 1332), *te de huene* (A.R.A., Nin., stadsr. 1415-16), *op de hoone* (R.A.G., Nin., St.C., Pb. 28, a° 1527).

1400-1401 — *van tuen schuetelen* (A.R.A., Ger., stadsr.), *van eenen sclote ende eenen schuetel* (A.R.A., Ger., stadsr. 1405-06), *den slotele* (R.A.G., Ger., St.Adr., nr. 118, a° 1383), *sluetels, slutelen* (A.R.A., Ger., stadsr. 1424-25), *in den sluetel* (A.R.A., Den., stadsr. 1454-55), *sleutelen* (A.R.A., Nin., stadsr. 1500-01), *den slueter* (R.A.G., Nin., Kerkr. 1596), *gheshuetelt* (gebrandmerkt) (R.A.G., Nin., nr. 635, 1530).

1401 — *gillis de lueghenere* (A.R.A., Ger., Rentb. Hosp. 1401), *gillis de loeghenere* (R.A.G., Hosp., nr. 1, a° 1328).

1403-04 — *in hueschede* (A.R.A., Ger., stadsr.), *van ere hoefsceden* (A.R.A., Ger., stadsr. 1392-93), *huescheeden* (Sta.A., stadsr., nr. 41, a° 1580-81).

1408-09 — *claus de hueuele* (A.R.A., Ger., stadsr.), *marie tshowels* (R.A.G., Ger., Hosp., Rentb. 1401), *zandhewuel/sandhouele* (A.R.A., Nin., stadsr. 1519-20), *tegen den hueuel* (A.R.A., Nin., Dom. nr. 45351, a° 1617).

1412-13 — *te hueren costen* (A.R.A., Ger., stadsr.), *bi hueren*

- ghezellen* (Sta.A., nr. 1, fol. 37 v°, 1430), *van hueren costen/te haeren costen* (A.R.A., Ger., stadsr. 1416-17), *als zij vut hueren dienste ghinc* (R.A.G., Ger., Hosp., reg. 63, a^o 1499), *hoorlieder* (Sta.A., stadsr. 1585-86), *tot huerlieren ouderdom* (R.A.G., Ger., nr. 412, fol. 37 r°, 1569), *welc huerlier zoude behoefelicxst wesen* (R.A.G., Ger., nr. 412, fol. 43 v°, a^o 1569).
- 1414 — *loy de lueuener* (R.A.G., Ger., Rek. Hosp.), *te lueuen* (Sta.A., stadsr., nr. 41, a^o 1580-81).
- 1430 — *een recht strolin heuzyloop* (Sta.A., nr. 1, fol. 20 r°), *een tieghelen heuzyloop es 7 dumen* (Id., fol. 20 r°), *zinen oesyloop* (R.A.G., Aalst, ch. Hosp. 1396).
- 1430-31 — *wulghine leuke daer wasen af ghemaect zijn ende gheleit in eenen quaden wech* (A.R.A., Nin., stadsr.), *eenen nieuwen thuyt van lueke* (A.R.A., Ger., stadsr. 1459-60), *huuleuke (= uteloke)* (Aa.B., Nin., St.C., Keur v. Herlinkhove, a^o ± 1460), *van 3 voer luex* (takken voor afsluiting) (Den., Rek., Beg., a^o 1466-67), *van twee luec boeten* (Id., a^o 1469-70).
- 1450 — *met vluoghele ende met wanne* (R.A., Ger., Hosp.), *met vloghele ende met wanne* (R.A.G., Ger., St. Adr., ch., a^o 1383), *wel bereet met vloghele ende met wanne* (R.A.G., Nin., St.C., nr. 26, a^o 1440), *twee vleugels* (R.A.G., Nin., nr. 499, a^o 1654), *een cooren vat mette vleugels* (Sta.A., nr. 274/67, a^o 1630).
- 1450-51 — *jan fluerken* (A.R.A., Nin., stadsr.), *floeren de donkere* (A.R.A., Nin., Rentb. Dom., 1466), *pieteren fluermans* (R.A.G., Ger., Rek. Hosp., nr. 70, a^o 1510-1516).
- 1461-62 — *van pieter hueninx (= honing)* (Den., Rek. Beg.), *mergrieten oenijnx* (A.R.A., Den., stadsr. 1379-80).
- 1472-73 — *van dat zij de banclocke vp ghescorst hebben de pueluwes daer de pannen inne ligghen* (A.R.A., Ger.,

stadsr.), *de banclocke vp scorsten ende den poluwe hermaecten mits haerlieder angiene* (Idem), *bedde met eenen hooftpeul* (R.A.G., Nin., nr. 584, a^o 1603), *hooftpuelem* (Sta.A., nr. 273/40, a^o 1626), *hooftpuelinck* (Idem), *een bedde metten hooftpuellen* (R.A.G., Ger., nr. 413, fol. 208 v°, a^o 1632).

1479-80 — *tskueninx*s (R.A.G., Den., Rek. Beg.), *willem die coning* (R.A.G., Aalst, ch. Beg., a^o 1282), *conincx groote* (R.A.G., Nin., St.C., Suppl. I, a^o 1331, en 1332), *van den conijnck* (A.R.A., Nin., stadsr., 1404-05), *jan de cueninck, gheerdt de cueninck* (A.R.A., Nin., R. v. St.A., 618/20, a^o 1569). Weinig vbb. met *ue/ieu*, waarsch. behoud van de *ō* onder invloed van de schooltaal (z. Dendermonde, blz. ???).

XVe eeuw (omstreeks 1480) — *adriaen luens* (R.A.G., Nin., St.C., Rentb. Kerk), *lonijs van praet* (A.R.A., Nin., stadsr. 1407-08), *adriaen luenis* (A.R.A., Nin., R. v. St.A., 618/20, a^o 1569).

1481-82 — *alle tghuend dat* (A.R.A., Nin., stadsr.), *omme den gonnen die danne wesen sal/tgond dat* (A.R.A., Nin., Tr. v. VI., S. I, nr. 1071, a^o 1396), *van den ghuenen* (A.R.A., Nin., stadsr. 1522-24).

1508-09 — *6 muekens flas* (R.A.G., Ger., Rek. Hosp., nr. 69), *van 5 modekene lijzaets* (R.A.G., Ger., Rek. Hosp., nr. 77, a^o 1520-21), *2 mokene coerins* (R.A.G., Ger., Rek. Hosp., 84b, a^o 1533-34), *een meucken somervitsen* (Sta.A., nr. 276/68, a^o 1636).

1526-27 — *van den ruese* (Sta. A., stadsr. nr. 27), *wouter halfroeze* (A.R.A., Nin., rol Dom., a^o 1384-85), *sreuzen hooft, van der reusinnen* (A.R.A., Nin., stadsr. 1528-30), *willem de ruese* (R.A.G., Nin., Kerkr., 1534-35).

1560 — *cruepel mensch* (R.A.G., St.-Gillis-Den., nr. 82), *oud*

- cropel man* (Sta.A., stadsr., nr. 25, a° 1509-10), *stads cruepelen waghē* (Sta.A., stadsr., nr. 48, a° 1590-91), *metten creúpelen waghē* (wagen of kar om bomen en balken te vervoeren) (Sta.A., stadsr. 1594-95).
- 1566 — *zes ouertueghelen* (overteugel) (R.A.G., Ger., nr. 412, fol. 27 v°).
- 1600 — *meubelen* (R.A.G., Ger., nr. 412, fol. 160 v°), *muble* (R.A.G., Ger., nr. 445, a° 1611), *de meuble goeden* (Sta.A., nr. 271/8, a° 1601).
- 1619 — *eenen swarten cueuele* (R.A.G., Ger., nr. 412, fol. 243 v°), *eenen akensaijen kuevel* (R.A.G., St.-Gillis-Den., nr. 98, a° 1645), *eenen keivúel* (Sta.A., nr. 275/42, a° 1632), *vijf kooffen* (= koven) (Sta.A., nr. 448, a° 1671 mei 27).
- 1645 — *eenen pot húes* (hoze, handvat?), *eenen potheijse ende heusken* (R.A.G., St.-Gillis-Den., nr. 98).

In de Denderstreek heeft Geraardsbergen de oudste bewijsplaats, nl. a° 1284 en heeft ook in verhouding tot de andere dendersteden de talrijkste *ue* vormen. De evolutie te Dendermonde, Aalst en Ninove, alhoewel ze voor de *ue* rechtstreeks onder de invloed stonden van Vlaanderen, was nog niet zo ver gevorderd, was dus zeker nog niet algemeen in de XIIIe eeuw.

In de lijst der bewijsplaatsen komen enkele (op circa 650 woorden) *u*-spelingen voor, nl. : *mesburen* (Geraardsbergen, a° 1335, z. boven, blz. 63), *gheorburt* (Dendermonde, 1379-80, z. blz. 64), *durwerder* (Geraardsbergen, 1398-99, blz. 65), *slutelen* (Geraardsbergen, 1424-25, z. blz. 65), *muble* (Geraardsbergen, 1611, z. blz. 68). De *u* komt ook voor te Gent : *durewarders* (1340) en *verhuertburt* (1424). Wij hebben hier niet een evolutie Wgm. *u* > *y* > *y*: maar hoogstwaarschijnlijk een variant

voor een palataal Δ / Δ : in de dialekten. Ook de korte $y > \Delta$ wordt u gespeld in Vlaanderen.

De gerekte palataal is misschien ouder naar het westen toe : Gent (6) en Brugge. Zie bv. in het werk van P. Van Haverbeke (7) vinden wij een dertigtal *ue* spellingen (slechts $1 \times eu$ in : *weunde*, a^o 1368) in de tweede helft van de XIIIe eeuw. Geraardsbergen heeft slechts $1 \times ue$ in dezelfde periode : één tegenover 30 ! Vergeten wij hierbij niet dat er voor de Brugse Kastelenij een massa materiaal is uit de XIIIe terwijl er te Geraardsbergen slechts 13 charters bewaard bleven uit dezelfde tijd. Dit mag bij het beoordelen van materiaal niet uit het oog verloren worden. Geraardsbergen met a^o 1284 levert het bewijs dat men er de *ue* kende en dat de palatalizatie en de rekking in de XIIIe eeuw niet alleen in het Brugse, Gentse, maar ook reeds aan de Dender op een brede schaal was verspreid. De rekking was waarschijnlijk nog niet voltooid in de XIIIe en XIVe eeuw, zij gelukte er niet in gans het Oostvlaamse gebied te veroveren, er zijn relikten in Vlaanderen.

De ontronding in de Dendersteden

Zoals boven reeds vermeld (z. blz. 57-58) kennen de steden Dendermonde, Aalst en Ninove samen met een dertigtal plaatsen in de Atlassen opgenomen de ontronding *e* :

Historisch materiaal :

1372 — *negheene preeue* (Fr. *preuve*) (A.R.A., Nin., Rol, nr. 1574). Dit Franse woord zou dan de oudste ontronding zijn in de Denderstreek (?).

(6) Voor Gent pleit het aanzienlijk aantal bewijsplaatsen in de stadsrekeningen (ab 1314) voor een zeer oude palatalizatie en rekking.

(7) *De 13de-eeuwse Middelnederlandse Oorkondentaal te Brugge en Omgeving*, 1955, blz. 28 en vlg.

- 1427-28 — *tgheent dat vors(eid) es* (A.R.A., Nin., stadsr.). De oudste vormen te Ninove hebben *ō* (a^o 1396-97, 1402 tot 1427), dan tweemaal *tgheent* en verder dikwijls *ue* en *ō*. Het is niet duidelijk of de bewijsplaats van 1427-28 een ontronding *ō* > *eu* > *e*: is of een oorspronkelijke *ē* (8). Dat Ninove reeds de ontronding van *gonne*, *gone*, *ghuene* zou gekend hebben in 1427-28 is vrij onwaarschijnlijk. Misschien waren er twee vormen : *ē* en *o/ō* > *ø*: in dezelfde streek. Pleiten nochtans voor de ontronding de talrijke *o* en *ue* vormen en de zeldzaamheid van de *ē*.
- 1569 — *op deeüne* (lees : *de eeune*), *dueene* (lees : *de ueene*) (A.R.A., R. v. St. en Aud., Nin., 618/20, a^o 1569). Pln. : *de Hone*, *de Heune* (z. boven, blz. 65, XIVe). Vrij onduidelijke bewijsplaatsen. De dubbele *e* pleit misschien voor de volksbenaming *Deen*.
- 1602 — *hoo.tpellinc* (vierde letter onduidelijk) (Sta.A., nr. 271/20). Mnl. *poluwe* (hoofdkussen, z. ook blz. 66-67), hier met *-ing* suffix. De *ě* is in het Aalsters *ɛ*, de verkorting van *e*: (9), *drij hoofd pelingen* (R.A.G., Nin., nr. 584, a^o 1616) *eenen hoopelinck* (Sta.A., nr. 274, a^o 1628).
- 1633 — *van eenen tierentijnen heuerrok* (= over rok) (Sta.A., nr. 275/61).
- 1637 — *de mebelen* (Sta.A., nr. 276/98), *ander mebelen* (×), *van mebels* (R.A.G., Nin., nr. 310, a^o 1674).
- 1637 — *de halam* (= alm) *vanden querren* (= kweern) *ofte pelmelen* (Sta.A., nr. 276/98), *eenen buijdel melen* (R.A.G., Nin., nr. 310, a^o 1674).
- 1647 — *een lijwaen ceuel* (= kovel) (R.A.G., Appels, nr. 18).

(8) Zie FRANCK-VAN WIJK, blz. 187 en VAN HAERINGEN, *Suppl.*, blz. 56.

(9) PH. COLINET, o. c., blz. 25, 6°.

- 1648 — *van deren en veysters* (R.A.G., Appels, nr. 18).
 1654 — *den hevel* (R.A.G., Nin., St.C., nr. 19, grondb.).
 1657 — *eeenen wan mette vlegels* (R.A.G., St.-Gillis-Den., nr. 98).
 1666 — *eeenen swerten kevel* (= kovel) (R.A.G., Aalst, Kastelrij, nr. 1582).
 1674 — *vesschoet* (=voorschoot, voor > veur > met zwakke betoning en verkorting ε uit e : in het Ninoofs).
 1686 — *een sijveren sletelriem* (R.A.G., Nin., nr. 507).
 1690 — *als heij is deerghegaan van mejnen huijse* (R.A. G., St.-Gillis-Den., nr. 95).

De ontronding te Dendermonde, Aalst, Ninove en de kleine plaatsen in de omgeving van die steden (z. Kaart) begon hoogstwaarschijnlijk reeds in de XVe eeuw en was reeds algemeen in de XVIe-XVIIe eeuw.

De palatalizatie in Zuid-Oost- en Noord-Oost-Vlaanderen

Als men de kaart, waarop *eu* woordjes werden samengebracht (*koning, veulen, keuren, Leuven, deur*) overziet dan krijgt men eerst de indruk dat Oost-Vlaanderen een enkel groot σ : gebied vormt. Niets is minder waar. Er heerst in het grootste deel van het Oostvlaams gebied dubbelvormigheid. Enerzijds σ en anderzijds (σ . en σ :). Halflang en lang zijn geen tegenstelling, het is een kwestie van zinsaksent, klemtoon, vlugheid of traagheid van de dialekt-spreker, binnen of buiten zinsverband. De korte vokaal σ is vast, onveranderlijk en daarom kan er gesproken worden van dubbelvormigheid : σ tegenover (σ . σ :).

Die σ kan geen verkorting zijn van een σ : .

Er is geen dubbelvorm van de $\emptyset$ in eenzelfde woord, zoals er bv. wel een is in andere gevallen, bv. in *voor* te Belsele (I. 210) *vør* / *vø.r* — Waasmunster (I. 212) *vør* / *vø:r*, enz. De oorzaak is hier te zoeken in een verzwakt aksent (zin nr. 50) tegenover een sterk aksent (zin nr. 75). Om dezelfde reden heeft *heur* twee vormen. Voor de vaste $\emptyset$ spelen aksent, open of gesloten sylbe geen rol. Hier volgen enkel vbb. : Oordegem (O. 43, Z.-O.-VI.) *køniŋk* (zin nr. 76), *ons følnøkir* (veulen, nr. 107). Eine (O. 94, Z.-O.-VI.) *køniŋk* (76), *dør* (106). Bevere-bij-Oudenaarde (O. 97, Z.-O.-VI.) *køniŋk* (76), *uns føli* (107), *dør* (109). Erwetegem (O. 122, Z.-O.-VI.) *køniŋk* (76), *følnøkir* (107), *kørn* (107), *dør* (109), Maria-Lierde (O. 214, Z.-O.-VI.) *køniŋk* (76), *føln* (107), *løve* (Leuven) (108), enz.

Een ander kenmerk van die $\emptyset$ is dat zij voor een bepaalde plaats niet voorkomt in al de woorden opgenomen in de atlussen, bv. : Eine (z. boven) (O. 94), $\emptyset$ in *køniŋg* en *deur*, maar $\emptyset$. in *veulen*, *Leuven*, *keuren*. Maria-Lierde (O. 214), $\emptyset$ in *køniŋg*, *veulen*, *Leuven* en $\emptyset$. in *keuren* en *deur*. Erwetegem $\emptyset$ in *køniŋg*, *veulen*, *keuren* en *deur* en $\emptyset$. in *Leuven*.

Ook het aantal $\emptyset$ woorden verschilt van plaats tot plaats. Zo komt de $\emptyset$ in Zuid-Oost-Vlaanderen 34 maal voor in *køniŋg*, 14× in *veulen*, 9× in *deur*, 4× in *Leuven* en 1× in *keuren*.

Binnen het groot ($\emptyset$. $\emptyset$.) Oostvlaams gebied zijn er dus talrijke $\emptyset$ vormen, die niet het gevolg zijn van een verkorting van de ($\emptyset$. $\emptyset$.) maar wel relikten van een oorspronkelijke palataal. Die korte, oorspronkelijke palataal vormt een belangrijke groep (z. Kaart), die slechts volgende evolutie heeft gekend : $u > o > \emptyset$ tegenover de $\emptyset$ met rekking : $u > o > \emptyset > \emptyset$.

Alhoewel de rekking de meerderheid vormt is zij er niet in geslaagd gans Oost-Vlaanderen te veroveren. Naar het oosten heeft de rekking de korte vokaal verdrongen, in het

zuiden en in het noorden. Zie op de kaart, slechts (ø. ø:) : O. 228 — O. 217 — O. 219 — O. 144 — O. 135 — O. 56 — O. 49 — O. 52 — O. 57 — I. 263 — I. 261. Verder naar het noorden aan de Schelde, stroomafwaarts Grembergen I. 259 — I. 213 — I. 260 — I. 214, enz.

Het e: gebied in de Denderstreek is gans ingesloten, ook langs de brabantse zijde, door (ø. ø:). De e: is de normale ontronding van die ø: . Al de e: plaatsen hebben de ø: gekend tot aan het einde der Middeleeuwen.

Evolutieschema voor Oost-Vlaanderen met de Denderstreek en het Brabants grensgebied.

Wgm. u > o	}	Rekking o: (verdrongen door ø:)	}	Relikten ø (tot heden)
		Palatalizatie ø		Rekking ø: (overwegend) Denderstreek ø: > e:

Bij het oostvlaams gebied hoort nu Klein-Brabant en gedeeltelijk het gebied ten zuiden van Klein-Brabant (z. Kaart). Het is zoals alle gebieden gemengd. Het valt niet samen met Brabant want het heeft het hoofdkenmerk van het Brabants niet nl. de diftongering. Het gaat hoofdzakelijk samen met het aangrenzende oostvlaams ø: gebied, het kent dus de korte vokaal niet van het verder naar het westen gelegen oostvlaams gebied. Maar ... het heeft nochtans, sporadisch een tiental œ: plaatsen... (z. Kaart).

Voor Klein-Brabant is de evolutie : u > o > ø > ø: (en sporadisch œ:).

Palatalizatie, diftongering en ontronding in Brabant

Ten oosten van de rode grenslijn is de diftongering het hoofdkenmerk. Ook gans dit uitgestrekt gebied in het noordoosten en het zuidoosten is gemengd.

Zo wij gaan van Zuid-Oost-Vlaanderen naar de brabantse

grenslijn, d. i. van uit het zuidoostvlaams ø : gebied, dan treffen wij eerst, op brabant's gebied, nog dezelfde ø : maar tevens in dezelfde plaatsen een diftong, bv. (Atlas van Vlaams-Brabant) Asse (O. 162) : ø : / ø.i , Brussegem (O. 73) : ø : / ø.i , Neder-over-Heembeek (P. 60) : ø : / $\Delta.i$. En van Noord-Oost-Vlaanderen naar het oosten (Atlas Antwerpen) Schelle (K. 285) : $\text{ø.}\tau$ en $\text{ø.}\tau\text{ø}$. Hemiksem (K. 279) : $\text{ø}:\tau$ en $\text{ø.}\tau\text{ø}$ enz. Dus ten oosten van de grenslijn geleidelijke overgang van het éne gebied (lange vokaal) naar het andere (lange vokaal en diftongering).

Het merkwaardig verschijnsel ten oosten van de grenslijn is en blijft de diftongering. Het gaat hier niet om een eenvoudige naslag, mogelijk gevolg van een rekking, maar om een zeer duidelijke diftong met i als tweede element. Hier nog enkele vbb. (Atlas Antwerpen) : Edegem (K. 281) : œ.ri / ø.i (Atlas Vlaams-Brabant) : Kampenhout (P. 18) : $\Delta.i$ / ø.i . Natuurlijk komt het verzwakte tweede element als naslag ook voor (Atl. Vl. Br.) : Tildonk (P. 21) : $\Delta.i$ / $\Delta.\text{ø}$.

Van waar die diftongering? Het volstaat niet ze te bestempelen als een gevolg van de rekking. Spontaan is die diftongering zeker niet. De onmiddellijke oorzaak moet gezocht worden in fonetische tendenzen eigen aan het Brabants en die zich niet beperken tot één vokaal maar gelijkerwijze ook andere aantasten. Ik meen dat er hier contact moet gezocht worden met de brabantse Nl. ui .

Dit laatste wekt wel verwondering want in Vlaams-Brabant en in het noorden in de provincie Antwerpen heeft de Nl. ui als eerste element van een diftong de ɔ en zelfs u , z. bv. (Atlas Antwerpen) voor *huis* (K. 244) u / u.ø . Verder bv. in *kruiwagen* ɔ.i enz. In de Atl. van Vl. Brabant : Tildonk (P. 21) : $\text{ɔ.}\tau\text{ø}$ (huis), Bertem (P. 79) : u.ø s, enz.

De Nl. eu in Brabant kent zoiets niet !

Maar de ɔ.ø / u.ø , enz., van de Nl. ui komt op een brede schaal slechts voor in de laatste fase van de evolutie van

de Nl. *ui*, zoals wij die nog vinden in de Atlassen van Antwerpen en Vlaams-Brabant.

Maar de vóórlaatste faze van de Nl. *ui* (in Brabant) was helemaal anders, wij vinden er nog relikten van in de Atlassen : (Atl. Antwerpen) : Hoevenen (K. 222) : **krœ.i wɔ'gə bæ.əgə**. *Kruiwagen* komt ook voor met **ø.i**. Naar het oosten toe (Antwerpen) hebben wij ook bv. in huis **œ.** en **œ**. Vergelijkte met de Nl. *eu* in hetzelfde gebied : Wommelgem (K. 256) : **œ.i**. Ranst (K. 261) : **ø.i** enz.

Conclusie : Er is contaminatie geweest tussen de gerekte vokaal van Nl. *eu* en de lange vokaal van Nl. *ui*, **œ:** (uit **y:**).

In Vlaams-Brabant hetzelfde verschijnsel als in de provincie Antwerpen (Atl. Vl. Brabant). Voor de Nl. *ui* is de diftong met velaar als eerste element sterk overwegend, in het westen maar vooral naar het oosten toe vinden wij nog talrijke vbb. met palataal als eerste element (behoren aldus tot de vóórlaatste periode in de evolutie van de nl. *ui*). Hier enkele vbb. Halle (P. 286) : **Δ.ər** (uier), **krΔ.əsə**, **Δ.s** (huis), cfr Nl. *eu* : **ka.iɲɪjk**, **fΔ:lə** — Binkom (P. 95) : **hΔ.əs**, **krΔ.əs**, cfr Nl. *eu* : **Δ.i** — Molenbeek-Wersbeek (P. 39) : **hΔ.əs**, **krΔ.əsə**, cfr Nl. *eu* als **Δ.ə** enz.

Het is duidelijk de Nl. *eu* en de Nl. *ui* hebben in Brabant onder dezelfde fonetische drang dezelfde evolutie doormaakt met dezelfde varianten. Maar dit geldt slechts voor de Nl. *ui* in haar vóórlaatste evolutieperiode. De Nl. *eu* en de Nl. *ui* zijn niet samengesmolten maar zij kenden **ø:** / **œ:** en **Δ:** tijdens een gelijke verschuiving, die samen met de diftongering de hoofdoorzaak is van de spreiding der diftongen in **ø.i** **œ.i** **Δ.i** (ook met naslag).

Bewesten de rode grenslijn hebben wij geen diftongering en ook zeer weinig of geen varianten, beide zijn het hoofdkenmerk ten oosten van de grenslijn, daarom ook is onze rode lijn de enige grenslijn tussen enerzijds Vlaanderen (met de Denderstreek en Klein-Brabant) en anderzijds een

groot deel van Vlaams-Brabant (met de provincie Antwerpen).

Voor dit laatste gemengd gebied hebben wij een meer gedetailleerd evolutieschema :

1° Wg. u > o > o: (verdrongen door lange palataal en palatale diftong)

2° Wg. u > o > ø $\left\{ \begin{array}{l} \text{ø:} / \text{ø.i} \\ \text{œ:} / \text{œ.i} \\ \text{Δ:} / \text{Δ.i} \end{array} \right.$

Cfr Nl. *ui* : *y* : > ø: / œ: / Δ: > ø.i / œ.i / Δ.i.

Voor Brabant en dan in de eerste plaats voor het Brusselsse vinden wij in het werk van A. van Loey (10) zeer oude bewijsplaatsen van de palatalizatie. Zo er dan, mogelijk wel, enkele twijfelachtige gevallen onder voorkomen (11) dan blijft het aantal bewijsplaatsen toch nog ruim voldoende : *filium Gerardi hunrad* (a° 1173, blz. 78), *hingelberto hune de brucsella* (a° 1208, blz. 78), *juta filia* (a° 1252, blz. 79), *meinso de muelwich* (a° 1269, blz. 77), *Buedegem* (a° 1277), *iuxta molsmuelen* (a° 1269), *willecuere* (a° 1303, blz. 75), *juedenpoel* (a° 1337, blz. 75).

Uit het materiaal, verzameld in Bwst. (12), een paar oude bewijsplaatsen te Antwerpen : *verbuerde*, *onghebuerdeg* (blz. 37 a° 1308). Uit hetzelfde materiaal blijkt dat de *ue* in de Brabantse steden slechts sporadisch voorkomt in de XIVe eeuw. De bewijsplaatsen worden talrijker in de XVe en XVIe eeuw. De lokale expansie van het verschijnsel heeft eeuwen geduurd. Ook Brabant heeft de meervormig-

(10) *Bijdr. tot de kennis v. h. zuidwestbrabantsch in de 13de en 14de eeuw.*

(11) A. VAN LOEY, o. c., blz. 75, z. bezwaar v. d. auteur over de *hun* vormen.

(12) H. VANGASSEN, *Bouwstoffen tot de historische Taalgeografie v. h. Nederlands-Hertogdom Brabant.*

heid gekend en ook in de vroegste tijden de rekking $\bar{o}$. De palatalizatie is even oud in Brabant als in Vlaanderen. In beide streken is de palatalizatie eigen ontwikkeling, er is geen Brabantse ontlening. Even als in Vlaanderen gaf de umlaut de stoot tot de verschuiving van velaar naar palataal, de gelijkmaking speelde verder de belangrijkste rol bij de verspreiding van het verschijnsel en dus ook waar er geen umlautsfaktor was (of geen meer was!). Spontane palatalizatie is er nooit geweest, er is geen evolutie zonder oorzaak.

Nog een woord over de ontronding (cfr boven : De ontronding in de Denderstreek, blz. 69).

Voor de ontronding in de omgeving van Leuven en in de streek tussen Dijle en Demer ken ik slechts één oude historische bewijsplaats nl. : *in die heuvelstrate* (= heuvel, komt ook voor met $\bar{o}$ en *ue*) (Bwst. Leuven, blz. 588, a^o 1370), Leuven zou dus reeds de ontronding gekend hebben in de XIVe eeuw? Dit is zeker niet uitgesloten. Te Leuven en omgeving heeft men voor de ontronding van Nl. *eu* : ε : ε .i ε .ə ε .i. Hier ook, zoals in de Denderstreek is de ontronding samengevallen met de Nl. $\bar{e}$. Men heeft thans te Leuven (P. 88) ook in enkele gevallen voor de Nl. $\bar{e}$ hetzelfde vokalisme als voor de *eu* nl. : **krɛ.gə** (Atlas, blz. 243, tekst, nr. 5), **kwɛ.t** (nr. 94). Te Heverlee (P. 89) : **ʃɛ.ipən afbrɛ.ikə** (nr. 23), **bɛ.it ʎkrɛ.igə** (nr. 24).

In de streek tussen Nete, Dijle en Demer hebben wij dezelfde stand en evolutie als in het Leuvense, bv. Schriek (K. 341) voor de *eu* : ε .i ε .ə en voor de $\bar{e}$: **ni ʎəblɛ.ivə** — **hɛ.məl**. Te Beerzel (K. 338) voor de *eu* : ε : ε .i ε .ə en voor de $\bar{e}$: **hei.məl** en **hɛ.iməl** (kindert.).

Het klein ontrondingsgebied in Klein-Brabant, ten westen van de rode grenslijn gaat samen met de Denderstreek $\emptyset$: > ε :.

Meldenswaard is het geval Mechelen, zonder ontronding nl. met œ: , nochtans is er voor die stad een duidelijke historische bewijsplaats nl. *sleytels* (= sleutels, Bwst., blz. 721, a^o 1570) van de hand van een „ontronder” bewoner van de stad, die de ontronding heeft gekend en ze dan weer uitgestoten. Dit is dan het zoveelste vb. uit de steden.

Toelichtingen bij de Kaart

De kaart van de Nl. *eu* is een synthetische kaart, die voor elke plaats, in de Atlassen opgenomen, de verschillende varianten vermeldt, die voorkomen in de woorden : *koning, veulen, keuren, Leuven en deur*.

Opdat de kaart goed leesbaar zou blijven werd voor de halflange en de lange vokaal slechts een enkel fonetisch teken gebruikt, nl. ø: (z. voor nadere verklaring blz. 71). Voor elke plaats worden slechts de verschillende varianten aangeduid, zo bv. voor Ranst (Atl. Antwerpen (K. 261) hebben wij $\text{ø.}\tau$ (veulen), $\text{ø:}\tau$ (keuren), ø.vi (Leuven), $\text{ø.}\tau$ (deur). Rekening houdend met het feit dat de halflange en de lange door één en hetzelfde teken worden voorgesteld heeft men op de kaart voor dezelfde plaats (K. 261) : œ: $\text{ø:}\tau$ ø.vi . Natuurlijk heeft de diftong, zoals in de atlassen een enkel of een dubbel lengteteken. De kleuren duiden aan tot welke grote groep de vormen behoren. Er zijn drie grote groepen 1) de korte vokaal (zwart), 2) de lange (= lang of halflang) (rood), 3) de diftongen (blauw).

Tevens herhaal ik hier nogmaals dat door het samenbrengen van de varianten het duidelijk blijkt dat er geen eenvormigheid bestaat. De rode streepjeslijn scheidt duidelijk de twee verschillende gemengde gebieden. Ten westen de korte en de lange vokaal (halflang en lang), ten oosten de lange vokaal (halflang en lang) en de diftong, een andere

grenslijn is uitgesloten. De ontrondingsgroepjes horen genetisch tot west of tot oost.

Bronnen

Historische bronnen :

Gent, Vn. 3, blz. 61 en Vn. 6, blz. 69.

Dendersteden, Vn. 5, blz. 62.

Brabant, Vn. 10, blz. 76.

Antwerpen, Vn. 12, blz. 76.

Mechelen, blz. 78.

Leuven, blz. 78.

Dialektmateriaal : Atlassen van N.-O.-Vlaanderen, Z.-O.-Vlaanderen, Klein-Brabant, Vlaams-Brabant en Antwerpen.

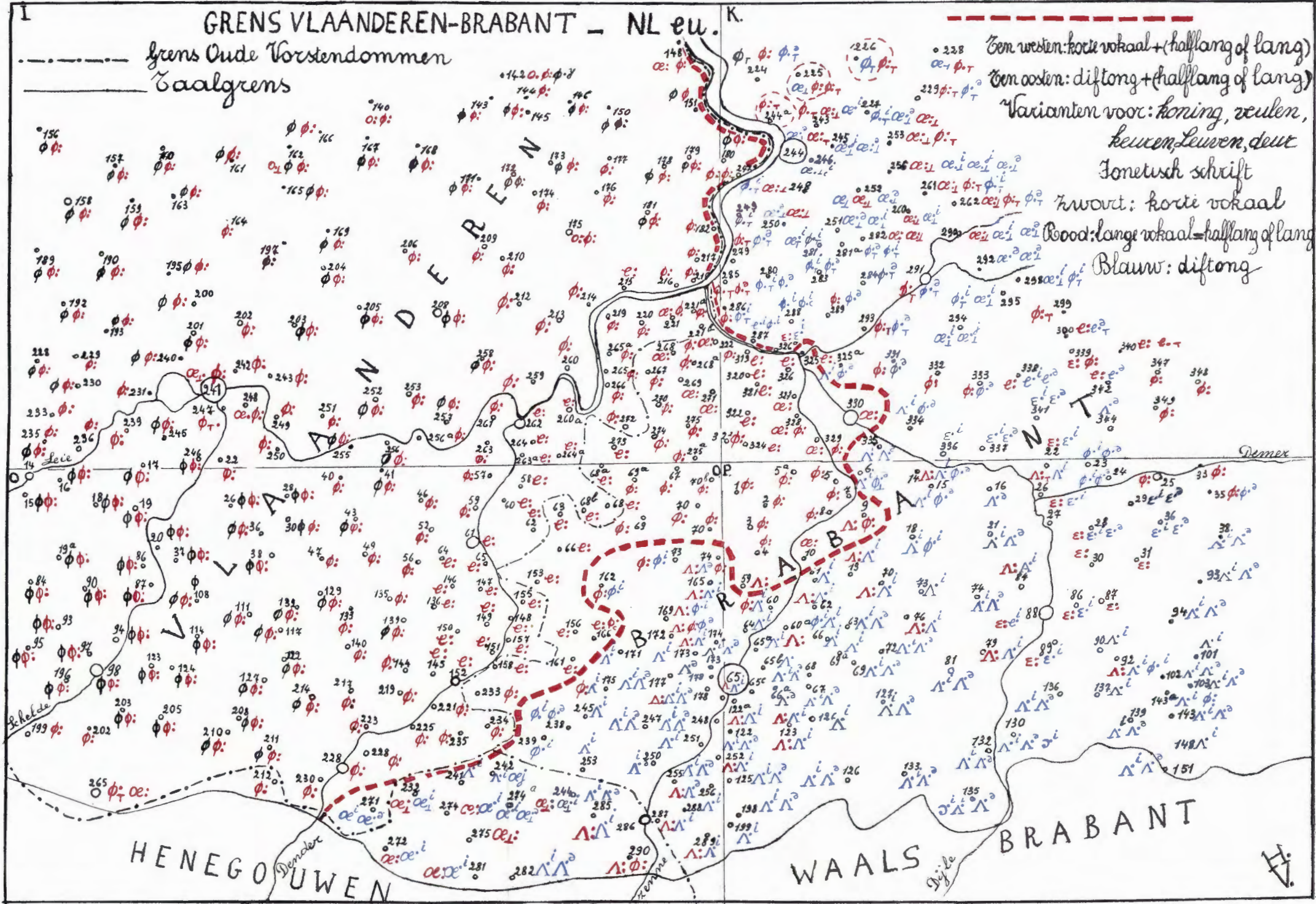
Aanvullende enquêtes te Dendermonde, Ninove, Geraardsbergen.

GRENS VLAANDEREN-BRABANT - NL eu. K.

Grens Oude Vorstendommen
Baalgrens

— Een wester: korte vokaal + (half)lang of lang
— Een ooster: diftong + (half)lang of lang
— Varianten voor: *koning, zeulen, keuen, Leuven, deut*
— Ionetisch schrift
— *kwort*: korte vokaal
— *Wood*: lange vokaal = half)lang of lang
— Blauw: diftong

HENEGOUWEN

WAALS BRABANT